

L2005
5943

ОҚУЛЫҚ

С.М. Найманбаев

САЛЫҚТЫҚ ҚҰҚЫҚ

АЛМАТЫ ЖЕТІ ЖАРҒЫ

ОҚУЛЫҚ

С.М. Найманбаев

САЛЫҚТЫҚ ҚҰҚЫҚ

Жалпы және ерекше бөлімдері

АЛМАТЫ
«ЖЕТИ ЖАРҒЫ»
2005

ББК 67.402

Н 18

SPI

“Жеті жарғы” ЖАҚ 2002 жылы Франция
өнеркәсібін қолдау Ассоциациясының
Алтын медалімен наградталды

*Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігінің
бағдарламасы бойынша шығарылып отыр*

Рецензенттер:

*Сартаев С.С. – ҚР ҰҒА академигі, заң ғылымдарының докторы, профессор
Сәбікенов С.Н. – ҚР ҰҒА академигі, заң ғылымдарының докторы, профессор*

Найманбаев С.М.

Н 18 Салықтық құқық: Оқулық. — Алматы: Жеті жарғы,
2005. 400-бет.
ISBN 9965-11-163-4

Оқулықта Қазақстан Республикасындағы салық салу жүйесінің және салықтық құқығының механизмдері, принциптері, құрылымдары, инвестицияларды салықтық реттеу қабілеті, трансферттік-индикативтік және императивтік сипаты, салық әкімшілігін жүргізу аясында экономикалық-қаржылық мүдделер балансы және т.б. өзекті теориялық-практикалық тұстары қазіргі заманғы әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономика мен құқықтық-демократиялық мемлекет өркениеті тұрғысынан қарастырылып, салықтық құқық пен мемлекеттің фискальдық құрылысының негізгі мәселелері оның Жалпы және Ерекше бөлімдерінде ашылып көрсетілген, сондай-ақ әрбір институттар бойынша ғылыми тұжырымдамалар берілген.

Салықтық құқықтың жалпы теориялық негіздерін салық саясаты ұстанымдарына қарай салық салу практикасының механизмдерімен ұштастыру жолдары тікелей Қазақстан Республикасы Салық кодексінің принциптері мен нормалары арқылы жүргізілген. Сонымен қатар шетелдік және халықаралық салық салу жүйесіне, еуропалық және халықаралық салықтық құқыққа қысқаша шолу жасалынған.

Оқулық жоғары заң оқу орындары мен факультеттерінің студенттеріне, аспиранттарына және оқытушыларына, жоғары экономикалық оқу орындарының студенттеріне, салық салу процесіндегі өкілді және атқарушы билік органдарына, салық органдары мен салық төлеушілерге, сондай-ақ салықтық құқық жөнінде мемлекеттік тілде ақпараттар алуға қызығушылық танытқан оқырман қауымға арналған.

Н 1203020300-011 36-05
(419-05)-2005

ББК 67.402

ISBN 9965-11-163-4

© Найманбаев С.М., 2005
© «Жеті жарғы» ЖШС, 2005

АЛҒЫСӨЗ

Қазақстан Республикасының егемендігі, оның әлеуметтік бағдарлы нарықтық қатынастарға бағытталған даму жолына көшуі, мемлекет және қоғам мүддесіне қажетті қаржы-қаражаттардың мемлекет құзырында орталықтандырылуы, сондай-ақ өтпелі кезеңдегі экономиканы реттеу барысында пайдаланылатын салық құқықтың экономика және құқық аяларынан өзіне тиесілі орнын алуының басты себебіне айналып отыр.

Мемлекеттің материалдық мүддесі мен қоғам өмірінің айрықша экономикалық аясының тоғысатын жері, көбінесе объективті қаржылық-құқықтық құбылыс ретінде жарқын көрініс табатын салық салу саласы әрқашанда мемлекеттің салықтық құқығының реттеуші ықпалының ауқымы ретінде көрініс табады.

Салықтық құқық қоғамдық-мемлекеттік маңызы бар айрықша объективті-субъективтік экономикалық аяны толығымен қамти отырып, осы салық салу саласындағы айтарлықтай тұрақты ұйымдастырушы және материалдық сипаттағы салықтық қатынастарды реттейтін, әлеуметтік және фискальдық саясаттың ұстаным-бағдарларын көздейтін, мемлекет билігінің әкімшілік және экономикалық әлеуетінің салықтық құзырындағы заны және экономикалық мазмұнды құқықтық нормалардың жиынтығынан тұратын құқықтық құрылым болып табылады, сондай-ақ оның салықтық құқықтық нормаларында мүмкіндігінше мемлекет пен салық төлеушілердің экономикалық-қаржылық мүдделерінің қарама-қайшылығы ескеріледі.

Нарықтық экономика жағдайындағы Қазақстан Республикасында қоғамдағы қандай болмасын процестерге мемлекеттік әкімшілік жүргізу арқылы тікелей ықпал ету мүмкіндігінің тарыла бастағаны бүгінде баршаға аян. Бұл орайда халықаралық өркениетті стандарттар мен нарық талаптарына сай келетін, сондай-ақ қоғамдық және мемлекеттік мүдделерге қол жеткізуге жол ашатын әлеуметтік-экономикалық жанама ықпал етудің елеулі құралы салықтар, салық салу жүйесі және мемлекеттің салықтық құқығы пайдаланылады.

Салықтарға тән барлық функциялар мемлекеттік бюджеттің ақшалай қаражаттарын негізінен корпоративтік шаруашылық аясы субъектілерінің табыстары есебінен қалыптастыруға нысаналанған тұрақты байланыстың мемлекет пен салық төлеушілер арасында тұрындауы мен дамуы барысында іске асырылады. Өндіріс пен салық салу және мемлекеттік бюджет кірістерін қалыптастыру арасындағы тәуелділік ұтымды салық жүйесін құрудың, сондай-ақ тиімді салықтық заң актілерін қабылдаудың теориялық және практикалық негізін құрайды.

Сонымен салық объективті-субъективті қаржылық-экономикалық және құқықтық құбылысты, ал салық салу мемлекеттік бюджеттің (салықтық кірісін) кіріс базасын қалыптастыруға байланысты қарқынды салықтық қатынастарды көрсетеді.

Қазақстан Республикасының Конституциясында айқындалып, Салық кодексінің ережелерінде заңдық көрініс тапқан мемлекеттің салықтық құзыры тиісті мемлекеттік билік органдарының салықтар мен басқа да міндетті төлемдерді белгілеу және алу жөніндегі мемлекеттік өктем өкілеттіліктері қамтитын ая болып табылады, сондай-ақ ол экономикалық кеңістіктегі мемлекеттің салық салу жүйесінің стратегиялық фискальдық әлеуетін білдіреді.

Салықтық құқық негізінде жүргізілетін мемлекеттік салық өкімшілігі салық жүйесінің тактикалық және стратегиялық салықтық әлеуетін, мақсатты әлеуметтік-экономикалық ұстанымдарды, ішкі және сыртқы салық саясатының принциптерін, салықтық құқықтық қатынастар жүйесін мемлекеттік басқаруды ұйымдастыру процесін қамтиды.

Мемлекеттің салықтық құқығының аясында жүргізілетін салық өкімшілігі макроэкономикалық өсу тұрғысынан және халықаралық салық салу стандарттарының өркеніетті үлгілеріне сай қоғам мен мемлекеттің, сондай-ақ корпоративтік шаруашылық (ішінде жеке меншік негізіндегі жеке кәсіпкерлік қызмет) субъектілерінің экономикалық-қаржылық мүдделерінің балансты болуын көздейді және соны қамтамасыз етуге ат салысады.

Салықтық құқық нормаларында мемлекеттің ішкі және сыртқы салық саясатының ұстанымдарында көзделген болашақ қоғамдық байланыстардың, яғни салықтық қатынастардың аса ұтымды теориялық-практикалық модельдері бекітіледі, сондай-ақ салықтық құқықтық нормаларда белгіленген субъективтік құқықтар мен заңи міндеттер негізінде нақтылы салықтық қатынастар салықтық құқықтық қатынастар түрінде қалыптасып, дамиды.

Сонымен, салықтық құқықтық қатынастар аясы мемлекеттік және корпорациялық шаруашылық аялары мен салаларын, сондай-ақ барлық заңды тұлғалар мен азаматтар ауқымын қамтитындықтан салықтық құқық пен салық заңдарына деген салық төлеуші заңды және

жеке тұлғалардың, мемлекеттік қызметкерлердің, құқық қорғау органдарындағы және басқа саладағы заңгерлердің, экономистердің және аудиторлардың қызығушылықтары мен ықылас-ынталары күн санап өсуде.

Сонғы уақытта, салықтық құқықтың жалпы және арнайы теориялық проблемаларын, салықтық заңдардың елеулі мәселелерін ғылыми зерттеу ісі де кең көлемде жүзеге асырылып жатқаны мәлім. Осының нәтижесінде, жаңаша қалыптасып келе жатқан Қазақстан Республикасының салықтық құқығы да мемлекетіміздің экономикалық-әлеуметтік түрлендірілуіне, өндіріс аясының тұрақтандырылуына және салық жүйесінің күшейтілуіне өз үлесін қосуда.

Міне, осындай мән-жайлардың бәрі салықтық құқықтың жаңаша құрылымы мен мазмұнына, маңызына және реттелінетін салықтық қоғамдық қатынастарға айтарлықтай ықпалын тигізіп қана қоймай, сонымен бірге салық салу мен салықтық құқықтың теориялық және практикалық мәселелерін бір бірінен бөлмей қарастыру арқылы салық жүйесінің тұрақтыландырылуына және тиімді жұмыс істеуіне жағдай жасап отыр.

Осы орайда, салықтық құқық пен салықтық заңдарды зерделеу міндеттілігінің жоғары заң оқу орындарының студенттеріне, салық қызметі және қаржы полициясы агенттігі органдарының қызметкерлеріне, прокуратура мен сот органдарының қызметкерлеріне, кедендік бақылау комитетінің қызметкерлеріне, экономистерге, бухгалтерлер мен аудиторларға жүктелуі күн тәртібінде өткір тұрған көкейтесті мәселе екенін көрсетеді.

Салықтық құқық курсы арнайы зерделеу нәтижесінде студенттер: мемлекеттің фискальдық саясатының әлеуметтік-экономикалық саясатпен ұштастырылуы, салықтық заңдар, салық мәселелеріне байланысты сот билігі шешімдерінің рөлі жөнінде хабары бар; мемлекет аумағындағы салықтар мен өзге де міндетті төлемдерді белгілеу, оларды мәжбүрлеп алу, салық әкімшілігін жүргізу, салықтық бақылауды ұйымдастыру және жүргізу процестерінің құқықтық негіздері мен механизмдері жөнінде тиісті ақпараттар алған; салықтық құқық бұзушылық үшін белгіленетін заңи жауапкершілік түрлерімен және оларды қолданудың құқықтық негіздерімен, сондай-ақ салық салу аясындағы мемлекеттік мәжбүрлеу шараларымен жете танысқан; мемлекеттің салық жүйесінің экономикалық және құқықтық проблемаларын шешуге, сондай-ақ салық салу аясы мен фискальдық қызметтерге қатысты нормативтік құқықтық актілерді айтарлықтай меңгерулеріне орай салықтық-құқықтық нормаларды іс жүзінде сауатты қолдана алатын; салықтық заңдарды талдап-талқылау арқылы салық салу аясында жиі туындайтын даулы мәселелер мен талап-тартыстар бойынша тиісті заңға негізделген кеңес-қорытындылар бере алатын, сондай-ақ салықтық заңдармен белгілі бір дәрежеде жұмыс істей білетін,

бухгалтерлік құқық пен экономикалық теориядан хабары бар және алған білімдеріне орай салық органдарында қызметкер болуға лайықты маман-заңгер болып шығады.

Оқулықты жазудағы мақсат Қазақстан Республикасының бүгінгі салық жүйесі мен Салық кодексі тұрғысынан көптеген өзекті әрі күрделі мәселелерді қарастырып, негіздеу, салық салу саласының нормативтік құқықтық базасын жетілдіру, сондай-ақ осы саланы салық төлеушілердің мүдделерін есепке ала отырып жалпы мемлекеттік тұрғыдан басқару жөнінде ғылыми негізделген ұсыныстар мен тұжырымдар және қорытындылар беру болды.

Сонымен қатар, бұл ретте алға қойылған тағы бір мақсат мемлекеттің салықтық құрылысының құрылымын, салықтық құқық пен салық заңдарының қағидалары мен ережелерін зерделеуге қажетті мемлекеттік тілдегі оқулықтарға деген сұранысты қанағаттандыру ісіне азды-көпті үлес қосу болып отыр.

ЖАЛПЫ БӨЛІМ

Салықтық құқықтың Жалпы бөлімінде: салықтардың табиғаты, әлеуметтік-экономикалық мағынасы, объективті-субъективтік экономикалық-қаржылық және құқықтық қоғамдық құбылыс ретіндегі ерекшеліктері; салық салу процесінің мемлекеттің салық жүйесінде айқындалатын механизмдері; мемлекеттің салық жүйесінің әлеуметтік-экономикалық басымдылықтары, тактикалық және стратегиялық салықтық әлеуеті; мемлекеттің салықтық қызметі негізіндегі салық әкімшілігін жүргізу тәсілдері, салық жүйесінің фискальдық және реттеуші функцияларын іске асыру принциптері; салықтық құқықтың мемлекет билігінің әкімшілік және экономикалық әлеуетінің салықтық құзырындағы зани және экономикалық мазмұнды құқықтық нормалардың жиынтығынан тұратын құқықтық құрылым ретіндегі көрінісі; қазіргі заманғы салықтық құқықтық нормалардың салықтық міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ететін және инвестициялық процестерді салықтық ынталандыратын сипаты; салықтық құқықтық қатынастардың материалдық және зани мағынасы, объектілері және субъектілері; салықтық міндеттеменің жаңа құқықтық конструкциясының салықтық құқықтық қатынастарда қатаң көрініс табуы; шағын кәсіпкерлік субъектілеріне арналған арнаулы салық режимін қолдану жолдары; салық салу аясындағы салықтық реттеудің салықтық ынталандыруға және мемлекеттік мәжбүрлеуге қатысты мән-жайлары; мемлекеттің салықтық құрылысының фискальдық, трансферттік және индикативтік қасиеттері, нормативтік-құқықтық және экономикалық негізін қалыптастыру ерекшеліктері; нарық жағдайындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесінің ұйымдастырылу құқықтық мағынасы, соның ішінде салық салу саласындағы

мемлекеттік басқарудың айрықша тұстары; салық салуды мемлекеттік басқару негізіндегі мемлекеттік салықтық жоспарлаудың мән-жайы және оның корпорациялық салықтық жоспарлаумен арақатынасы; салықтық бақылау нысандары мен салықтық тексеру түрлері, оларды жүргізу тәртібі мен тәсілдері; шет мемлекеттердің салық жүйесінің ерекшеліктері, халықаралық салық салу мән-жайлары мен халықаралық салықтық құқықтың маңызы ашып көрсетілген.

Салықтық құқықтың Жалпы бөлімінің нақтылы салықтық құқықтық институттары салық салу теориясы мен практикасы тұрғысынан топтастырылғандықтан мемлекеттің салық жүйесінің құрылуы, жұмыс істеуі және дамуы барысында туындайтын қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу бірыңғайлығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

I. МЕМЛЕКЕТТІК БЮДЖЕТТІҢ САЛЫҚТЫҚ КІРІСТЕРІ АЯСЫНДАҒЫ САЛЫҚТЫҚ ҚҰҚЫҚ

Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджеті республикалық және жергілікті бюджеттерді біріктіретін жиынтық бюджет ретінде көрініс табады.

Республикалық бюджет Қазақстан Республикасының заңымен бекітілген, Бюджет кодексінде айқындалған салықтық және басқа да түсімдер есебінен қалыптастырылатын, орталық мемлекеттік органдар мен оларға ведомстволық бағынышты мемлекеттік мекемелердің міндеттерін және функцияларын қаржыландыруға, сондай-ақ мемлекеттік саясаттың жалпыреспубликалық бағыттарын іске асыруға арналған орталықтандырылған ақша қоры болып табылады.

Жергілікті бюджеттер: облыстық бюджет, республикалық маңызы бар қала, астана бюджеті; аудан (облыстық маңызы бар қала) бюджеті сияқты деңгейлерге бөлінеді.

Облыстық бюджетке, республикалық маңызы бар қала, астана бюджетіне тиісті мәслихаттың шешімімен бекітілген, Бюджет кодексінде айқындалған салықтық және басқа да түсімдер есебінен қалыптастырылатын, облыстық деңгейдегі жергілікті мемлекеттік органдардың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың және оларға ведомстволық бағынышты мемлекеттік мекемелердің міндеттері мен функцияларын қаржыландыруға, сондай-ақ тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктегі мемлекеттік саясатты іске асыруға арналған орталықтандырылған ақша қоры жатады.

Ал аудан (облыстық маңызы бар қала) бюджеті өз мәслихатының шешімімен бекітілген, Бюджет кодексінде айқындалған салықтық және басқа да түсімдер есебінен қалыптастырылатын, ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) жергілікті мемлекеттік органдары мен оларға ведомстволық бағынышты мемле-

кеттік мекемелердің міндеттерін және функцияларын қаржыландыруға, сондай-ақ тиісті аудандағы (облыстық маңызы бар қаладағы) мемлекеттік саясатты іске асыруға арналған орталықтандырылған акша қорын құрайды.

Республикалық және жергілікті бюджеттердің салықтық кірістері ауқымындағы Салықтық құқық:

1) Салықтар мен бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді белгілеу және алу механизмдерін қалыптастыру арқылы мемлекеттің салық салу жүйесінің құқықтық негізін құрайды;

2) мемлекеттік бюджеттің салықтық кірістерін құқықтық реттеу аясындағы мемлекеттің әмірлі еркін білдіреді;

3) материалдық бюджеттік қатынастармен тікелей байланысты мемлекеттің салық жүйесінің трансферттік қабілетін айтарлықтай дәрежеге көтеруі арқылы бюджеттердің салықтық кірістерін қамтамасыз етеді;

4) салық жүйесінде туындайтын трансферттік сипаттағы салықтық қатынастардың нақтылы материалдық тиімділігін республикалық және жергілікті бюджеттер арасындағы трансферттік реттеу көлемімен ұштастырады;

5) мемлекеттің салық жүйесінің макроэкономикалық даму көрсеткіштеріне байланысты жай-күйін, сондай-ақ оның фискальдық қатынастар мақсатына сай трансферттік қабілетін айқындау барысында республикалық және жергілікті бюджет кірістері мен шығыстарының барынша жоғарғы балансына қол жеткізуді қамтамасыз етеді;

6) салық салу процесінің заңи негізін құрайды, сондай-ақ мемлекеттің салық жүйесінің фискальдық әлеуетті негізінде қалыптастырылатын республикалық және жергілікті бюджет кірісінің салықтық бөлігін олардың бюджеттік шығысының көлемімен байланыстырады;

7) мемлекеттің салықтық қызметінің құқықтық нысаны болып табылады, мемлекеттің салық саясатының негізін құрайды және салықтық механизм элементтерін айқындайды.

1.1. САЛЫҚТАР, САЛЫҚ САЛУ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІҢ САЛЫҚ ЖҮЙЕСІ

Салықтар қоғамдық қатынастары біртіндеп дамып келе жатқан адамзат өркениетінің бастапқы кезеңдерінде пайда болған болатын. Кезінде Інжілдегі Ізгі хабарын жазғанда Лука Исаның

(Христостың) тууы туралы өзінің баяндауын «Сол күндері кесарь (патша) Август жер жүзінің барлық тұрғындары салық төлеу үшін тізімге тіркелсін деген бұйрық берді» деп бастаған еді. Осы оқиға салықтар мен алымдарға байланысты санақ есебін алу және тізімге тіркеу ісінің бастамасы болды, сондай-ақ халық санағы мен жерлерді есепке алу жөніндегі аталмыш өктем іс-қимылдар Сирияны Квирини басқарып тұрған кезде, астарлы мағынада жүргізілген болатын.

Тізімге тіркеу (қазіргі кездегі салықтық тіркеу есебіне алу) барысында, бірінші кезекте римге бағынышты барлық провинциялардың жерлерін кадастрлеуге және бағалауға қол жеткізілсе, екінші кезекте тұрғылықты халықтар нақты салық төлеушілер ретінде есепке алынды. Міне, осындай жәйттер Иса Құтқарушы (Машиах) дүниеге келген кезден бастап салықтардың императорлар (падишахтар) қазынасы мен мемлекет пайдасына халықтан мәжбүрлеп ақша алудың танымал әрі таптырмас құралына айналғанын дәлелдейді.¹

Көне Үндістанда «Ману заңдарында»: «шалынған құрбандықты өзіне, яғни құрбандыққа шалынған (берілген) мал-мүліктерді өзіне тек брахмандар ала алады» деп белгіленген болатын. Сонымен бірге осы заңдарда «Веданы жатқа, жақсы білушілерден патша салық ала алмайды» деп, брахмандардың салық төлеуден босатылатыны бекітілген еді. Ал патшаға және басқа да басқарушыларға байланысты сол «Ману заңдарында» «Патша жыл сайын елде тұратын бұқара халықты дербес кәсіппен айналысуға мәжбүр етсін және оларды салық деп аталатын төлемді төлеуге мәжбүрлесін» деп көрсетілген.

Енді көне Грекияға көз салсақ, онда алымдар мен салықтарды алудың әр алуан тәсілдері мен түрлері пайдаланылғанын байқаймыз. Классикалық Грекияда алғашқы тікелей алымды тек құдайлар мен храмдарға құрбандық шалу ретінде берілетін мал-мүліктер түрінде алып отырса, кейіннен кемелер жасауға, белгіленген тәртіпті қамтамасыз етуге, қала шаруашылығы мен порттағы жұмыстарды жүзеге асыруға деп аздап салық алына-тын болған.

¹ Бұл жерде, салықтардың Иса Құтқарушы дүниеге келгенге дейінгі VIII–VI ғасырларда Ежелгі Грекияда және IV–III ғасырларда Көне Римде, сондай-ақ 12 ғасыр бұрын Қытайда, Бабылда (Вавилонда) және Персияда (Иранда) алынғанын және дамытылғанын білуіміз қажет.

Біздің эрамызға дейінгі VII–VI ғасырларда ауқаттылардың өкілдері табыстың онға бөлгендегі бір бөлігін немесе жиырмаға бөлгендегі бір бөлігін қазынаға алу қажет деп белгілеген. Ал VI ғасырдың соңы мен V ғасырдың басында қоғамдық ауыртпашылықтар-литургиялар пайда болған. Литургиялық міндеттерін өтегендер басқа салықтарды төлемейтін болған.

Бесінші ғасырдың ортасына таман салықтарды алудың жаңа түрлері ойластырылған. Мысалы: базарлардағы сауда-саттыққа салынатын салықтар, шетелдік азаматтардан алынатын салықтар, кедендік баждар алынған. Жезөкшелерге де салық салынған. Бұлар кірістерді құраса, шығыстарға: қаланы астықпен және ағашпен қамтамасыз етуге кететін қаражаттар; спорт ойындарын қаржыландыруға, дипломатиялық қатынастарды қаржыландыруға, полицияны ұстауға қажетті қаражаттар жатқан. Бұл ретте басқару нысанына, мемлекеттерге және басқа да жайларға қарамастан, салықтардың қажеттілігі және әрдайым әрі ұдайы алынатындығын, сондай-ақ салық төлеуден ешкімнің тыс қалмайтындығын байқаймыз. Мысалы, ауқатты азаматтар триархияға 200 таланттан (алтын ақша) төлеп отырған. 378-377 жылдары ауқатты және басқа азаматтардың мүліктері мен байлықтарын жаппай бағалау жүзеге асырылған. Ерікті қоғамдық төлем литургия да өкінішке орай салыққа айналдырылған болатын.

Көне Римдегі алғашқы салықтар цензус (ценз) деп аталған. Ценздер әрбір бес жылдың көлемінде азаматтардың мүліктеріне сәйкес белгіленіп, алынған.

Кейде салықтар мен баждардан және жерді жалға беруден түскен түсімдер қала шаруашылығына кететін шығындарды жаппаған жағдайда, тек қалада тұратын азаматтардан «мунира» деп аталатын салық алынған. Мунирадан басқа мемлекеттік салық «трибутумды» төлеу рим азаматының борышы әрі міндеті болған. Провинциялардағы жерлердің аумағы өлшеніп, қалалар бойынша кадастрлар жасалынып отырған. Римдегі (оның провинцияларындағы) негізгі салықтардың бірі жер салығы «аннона» болған. Оның төлемдері ауылшаруашылығы өнімдері түрінде алынған.

Ресей мемлекетінің салық жүйесі IX ғасырдың соңына таман қалыптаса бастады. Ең бірінші алынған салық «дань» деп аталынатын. Сол кездерде алынатын салықтардың бәрі баждар болып саналатын. Баждардың мына түрлері алынған: «мыт», «гостиная», «перевоз», «вес и мера», «торговая», «вира», «прода-

жа». Татар-монғол шапқыншылығы кезінде Ордаға «выход» деген салық төленген, сондай-ақ «ям» атты салық Орданың елшісі мен оның қызметкерлерін ұстау үшін алынған. Патша Үшінші Иванның кезінде «данные», «ямские», «пищальные» деген салықтар, «стрелецкая подать», «полоняничные деньги», «сборы на городовое и засечное дело», «соха», «медовая дань», «яеуся» деген түрлі міндетті төлемдер алынған.

Бірінші Петрдің тұсында фискальдық палата құрылған болатын. Одан басқа қаржылар мәселесімен айналысатын камер-коллегия, штатс-контр-коллегия, комерц-коллегия және ревизионная коллегия сияқты мемлекеттік органдар болған.

Сол кезде мына келесідей әр алуан салықтар мен міндетті төлемдер алынған: «гербовый сбор», «подушной сбор с извозчиков», «налоги с постоянных дворов», «налоги на бороду, усы», «налоги с печей, судов, продажи съестного», «подушная подать» (кейін «налог со строений»). Кейінгі патшалардың басқарулары аясында «питейный налог», «гильдейская подать», «квартирный налог», «налог на доходы с ценных бумаг», «сбор с проезда по шоссе Санкт-Петербург – Москва», «пошлина с имущества, переходящего по наследству», «сборы с заграничных паспортов», «паспортные сборы», «акцизы на табак, сахар, соль, спички, прессованные дрожжи, осветительные масла», «промышленный налог». Міне, Ресей салық жүйесінің қалыптасып, дамуы кезінде алынған негізгі міндетті төлемдер осылар болған. Әрине, әрбір елдің салық жүйесінің әр кездегі болмысы және құқықтық тағдыры патшалар мен билеушілердің, мемлекеттің саяси еркіне тәуелді болғаны, сондай-ақ бола беретіні сөзсіз.

Қазақстанда да заман-кезендеріне сай салық жүйесі болғаны ешбір күмән тудырмайды. Бір ғана дәлел ретінде «Ұлы жібек жолы» мен өркендеп, дамыған камал-қалалар «Сығанак», «Отырар», «Тараз», «Мерке», «Исфиджаб», «Құлан», «Яссы», «Сауран», «Барысхан», «Аспара», «Баласағұн», «Қойлық», «Талхиз», «Екіөгіз», «Баба-ата» жөніндегі мағлұматтарды айтуға болады. Тек бір өкініштісі, жазба мәліметтердің сақталмағанына байланысты осы салықтар жөніндегі дерек көздерінің өте аз болуы.

Кезінде Қазақстан тарихына, сонымен бірге салық салу мәселелерін шешуге орасан зор үлесін қосқан бірден-бір құқықтық дерек көзі Тәуке ханның (Әз Тәуке) хандық құруы кезінде, оның тікелей қатысуымен қабылданған «Жеті Жарғы» болып табылады.

Қазақстанның Ресей боданы болуына байланысты онын аумағында да Ресейдің заңдарында көзделген салықтар мен өзге де міндетті төлемдер алынатын болған. Тек Қазақстанның өзіне тән алымдар да белгіленіп отырған. Мысалы, «кибиточный сбор», «ясачная подать», «паспортный сбор», «ямская повинность» және т.б.

8 – 12 ғасырларда айтарлықтай дамыған салық салу теориясы экономикалық және мәдени гүлденуі шарықтаған ислам әлемі елдерінің мұсылмандық құқығында шариатта көрініс тапқан болатын. Салық салудың мұсылмандық жүйесінің көптеген элементтері қазіргі Қазақстан мен Орта Азия аумағындағы мемлекеттерде, олар 19 ғасырда Ресей экономикалық жүйесіне қосылмай тұрып таралған еді.

Шариат (араб сөзі «аш – Шариа» түзу, дұрыс жол мағынасында айтылады) қоғамдағы адамдардың өзара қатынастарын, соның ішінде салықтарға байланысты мән-жайларды да жан-жақты реттейтін нормалары бар қазіргі әлемдегі өте ірі әрі біртұтас құқық жүйесі болып табылады.

Белгілі өзбек ғалымы, мемлекеттанушы А.Саидов 12 ғасырдағы ханифиттер мазхабының (мектебінің, ағым – бағытының деуге болады) фақиғы (факих – діни құқық танушысы) Бурхан ад – Дин әл Маргинанидің «Әл – хидоя» деген еңбегіне көптеген ғасырлар бойына жасалынған түсіндірмелер («Хидоя. Мұсылман құқығының түсіндірмелері») жинағына жазған баяндамасында: «мұсылман құқығының айрықша ерекшелігі – оның біртұтастығы және пәрменділігі; шариат нормаларында батыс (континентальдық, англосаксондық) құқық жүйелерінде байқалатын, адамдардың өзара қатынастарын реттейтін нормаларды құқықтық, әдептілік және діни нормалар деп бөлу орын алмаған.

Шариат – ислам құқығының философиясы, ол үшін рухани, діни және зайырлы өкімет біртұтас, яғни мұсылманның діни, зайырлық және практикалық қызметтері бөлінбес сипатта болады» деп көрсеткен.

Кезінде салықтарды жинаудың икемді тәсілдерін қолдану қажеттілігі жөнінде Әмір Темір көреген (Гурхан Тимурленг Гурганджи) өзінің «Халықтан кірістер мен контрибуциялар жинау туралы» қаулысында: «Алым, салық жинау кезінде мүмкіндігінше халыққа ауыртпашылық түсірмеу керек және аумақтардағы елді мекендерге салмақ салуды азайту қажет.

Өйткені, халықтың кедейленуі мемлекеттің қазынасының тапшылығына әкеліп соқтырады, ал мемлекеттік мұқтаждықтарды өтеуге қажетті қаражаттың болмауы әскери және басқа күштердің ыдырап кетуіне әкеліп соқтырады, ал жеткілікті, мықты әскердің және басқа да күштердің болмауы мемлекеттік өкімет билігін, мемлекетті әлсіретеді» деген болатын.

Ресей империясының қаржылық құқық саласы бойынша көрнекті ғалымы П.П. Гензель бұрынғы кездерде етек жайған салықтарға байланысты заңсыз мәжбүрлеулер жөнінде: «Көне заманнан бері салық салудың техникалық жолдары, әралуан кадастрлары және өндіріп алудың аса бір икемді тәсілдері жақсы мәлім болған» деп айта келіп «көне заманда қаржылық құқық жоқ болғандықтан қазіргі кездегідей салық салу тәртібін білмегендері белгілі. Ол кезде тек бағындырылған халықтан салық алуға бағытталған қаржылық мәжбүрлеуді ғана білген» деп тұжырымдаған. Міне, салықтар жөнінде осындай көзқарастар қалыптасқан еді.

Сонымен салықтардың бағзы заманнан алынып келе жатқаны жоғарыда біршама айтылды және қандай болмасын мемлекеттің болмысы мен өсіп-дамуының материалдық негізі – қаржыларды қалыптастыратын ең басты қайнар түсім көздеріне салықтар мен басқа да міндетті төлемдердің жататыны белгілі болды. Бұл ретте ескеретін маңызды жәйт, салықтар билеушілердің, императорлардың, патша ағзамдардың қарамағына болсын, кейіннен мемлекеттің тікелей өзіне болсын мәжбүрлен алынғандықтан, олардың араларындағы айырмашылық тек жекеше-құқықтық кірістер түрінде немесе қоғамдық (мемлекеттік)-құқықтық кірістер сипатында болды.

Жоғарыда айтылғандай салық салу жүйесі (салықтар) адамзат өркениетінің әр қилы кезеңдерінде туындап, қалыптасып, дами отырып бүгінде белгілі бір деңгейде дамыған әрбір мемлекеттің мызғымас атрибуты, сол мемлекеттің қандай да болмасын мұқтаждықтарын қанағаттандырудың және әлеуметтік-экономикалық салаларын реттеудің таптырмас құралы ретінде көрініс табады.

Салықтар, салық салу және салықтық құқық жөнінде кезінде А. Смит, Д. Рикардо, У. Петти, Н. Тургенев, М. Сперанский, Ш. Уәлиханов, И. Алтынсарин, А. Құнанбаев, А. Байтұрсынов, А. Бөкейханов, кейіннен бұрынғы Кеңес кеңістігі мен қазіргі егеменді еліміздің ғалымдары М. Оспанов, А. Худяков қалып-

тастырған маңызы зор теориялар, экономикалық және құқықтық көзқарастар осы салықтардың қоғам мен мемлекет үшін ауадай қажет екенін дәлелдеп отыр.

Осы салық жүйесінің мыңдаған жылдар бойы дамып, өркендетті түрде қалыптасқан шағы XVII ғасырдың соңы мен XVIII ғасырдың басына түс келген болатын. Оны ірге тасын қалаушылардың ішіндегі бірегейі Адам Смит деп айтсақ қателеспейміз. Ол өзінің 1776 жылы шыққан «Халықтар байлығының табиғаты мен себептерін зерттеу жөнінде» атты кітабында: «Мемлекеттің тұрғындары өздерінің табыстарына қарай мемлекеттің мұқтаждығын қанағаттандыру үшін ат салысуға тиіс. Олар төлейтін төлем — салықтың мөлшері өте дәл айкындалғаны дұрыс болады, сондай-ақ төлеу мерзімі, төлеу тәсілі және төленетін сомасы өте анық болуы қажет. Салықты алу кезеңі мен уақыты немесе тәсілі салық төлеуші үшін ыңғайлы әрі қолайлы болуға тиіс. Сонымен қатар, әрбір салықтың салмағы халықтың жанқалтасын ойсыратып кетпей, мүмкіндігінше аз дап алынуы қажет. Сонда, мемлекет қазынасына түсетін табыс мөлшерлеген межеден артық болмаса, кем түспейді» деп жазған еді.

Міне, осы айтылғандардың түпкі тұжырымы ретінде мынадай: «салықтарды барлық азаматтардың арасында, олардың табыстарына сай біркелкі бөліп, белгілеу; салықтық төлемнің сомасы, тәсілі және уақыты оны төлеушіге күні бұрын әрі нақтылы белгілі болғаны дұрыс; салықтар әрбір салық төлеушіге қолайлы уақытта және ыңғайлы тәсілмен алынуға тиіс; салық алу кезінде салық төлеушінің шығындары мүмкіндігінше аз болуға тиіс» деген салық салудың негізгі қағидалары қалыптастырылған болатын.

Салықтың белгіленуі, салық салу мемлекеттің құрылысына, қалыптасқан қоғамдық дәстүрлерге, мемлекет экономикасы мен фискальдық саясатының мән-жайына, билік етуші тармақтардың өктем өкілеттіліктерінің демократиялық деңгейіне, нақты қалыптасқан әлеуметтік, саяси және әкімшілік жағдайларға қарай жүзеге асырылады. Былайша айтқанда, салықты мемлекеттің экономикалық әлеуетінің (күш-қуатының) функциясы деп санауға болады. Осы орайда қатты ескеретін жәйт, салықтың (экономикалық) мән-жайы мен заң жүзінде іске асырылатын мәнінің арасында қарама-қайшылық туындамауы қажет. Демек салық, салық салу, мемлекеттің салық жүйесі деген сөз-

дердің мағынасын мемлекеттің кірісін салық төлеушілердің — заңды және жеке тұлғалардың материалдық мүдделеріне мүмкіндігінше нұқсан келтірмей қалыптастыру керек деп түсінген дұрыс.

Салықтар

Мемлекеттің бюджет жүйесінің аса маңызды құраушы негізі мемлекеттің салықтық құқығының көмегімен мәжбүрлеу арқылы алынатын міндетті төлемдер — салықтар, алымдар, баждар, төлемақылар және т.б., яғни жинақтап айтқанда салықтық түсімдер болып есептелінеді. Салықтар мен бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің экономикалық-құқықтық маңызы олардың төленілуіне байланысты туындайтын қаржылық-экономикалық және құқықтық қатынастарда, яғни салық төлеушілердің мемлекетке салықтық төлемнің затын (сомасын) берулері кезінде салық заңдарымен белгіленген салықтық құқықтық қатынасқа қатысушы мемлекет пен салық төлеушілердің арасында туындайтын қатынастарда жарқын көрініс табады.

Салықтар экономикалық және әлеуметтік-саяси қатынастарды өзінің бойында жинақтаушы күрделі әрі қоғам өмірінің көп аспектілі қаржылық-құқықтық құбылысы болып табылады. Сондықтан ол өзіне тән көптеген айрықша белгілерімен ерекшеленеді.

Осы орайда салық:

- түсім көзі жалпы ұлттық табыстың белгіленген бөлігі болып табылатын төлем;
- міндетті төлем;
- жекелей — эквивалентсіз төлем;
- қайтарылмайтын төлем;
- мемлекет кірісін қалыптастыратын төлем;
- ұдайы төлем;
- мәжбүрлі төлем;
- заң жүзінде белгіленген төлем;
- құқыққа сай төлем;
- жүзеге асырылуы кезінде төленетін салық сомасының меншік нысанының әрқашанда мемлекеттік меншік нысанына ауысуымен (өзгертілуімен) көрініс табатын төлем;
- мөлшері алдын ала айқындалған төлем;

- қатаң белгіленген мерзімде жүзеге асырылатын төлем;
 - өте тұрақты салықтық міндеттемелер туындататын төлем;
 - белгіленіп, бекітілуі кезінде нақты салық төлеушілердің төлем қабілеттілігі есепке алынатын төлем;
 - ақшаның төлем құралы ретіндегі функциясын (ақша нысанындағы құнның біржақты қозғалысын) көрсететін төлем;
 - жүзеге асырылуы заңи жауапкершілік шараларымен қамтамасыз етілетін төлем;
 - тек құқықтық нысанда болатын төлем;
 - біржақты-өктем тәртіппен мемлекет белгілеген төлем;
 - жүзеге асырылуы салық төлеушінің заңи міндеті болып табылатын төлем;
 - жекелей-айқындалған сипаттағы төлем;
 - материалдық-заттай төлем;
 - әрдайым фискальдық нысанда болғандықтан салық әкімшілігін жүргізуге қолайлы әмірлі сипаттағы төлем;
 - мемлекет тарапынан заттандырылған объективті экономикалық категория, яғни мемлекеттік қазынаны толықтыру мақсатында тиісті мемлекеттік билік тармағы ұйымдастырып, құқықтық негіздеген ақша қаражаттарының арналы ағымы;
 - әлеуметтік бағдарлы нарықтық экономиканың негізінде жасалынатын демократиялық қоғамның өнімі;
 - табыстарға салынуына байланысты тікелей, ал тұтынуға (шығынға) салынуына қарай жанама болып бөлінетін төлем;
 - салық төлеушінің экономикалық-қаржылық жай-күйіне қатысты функция;
 - реттеуші сипаттағы экономикалық стимул және мемлекеттік бюджеттің материалдық-заттай қаражаттарының көзі;
 - қоғамдағы бөлу және қайта бөлу қатынастарын білдіретін экономикалық категория;
 - мемлекеттің салықтық құқығына сай мәжбүрлеп алына отырып, бюджет жүйесінің мызғымас материалдық негізін құрайтын төлем;
 - бірыңғай салық жүйесін білдіретін мемлекеттік деңгейдегі және жергілікті салық салу жүйелеріне байланысты мемлекеттік және жергілікті болып көрініс табатын төлем болып саналады.
- Сонымен салық мемлекет тарапынан біржақты шығарылған заңдардың негізінде, сол заңдарда айқындалған нақтылы мөлшерде және қатаң белгіленген мерзімдерде, Республикалық немесе жергілікті бюджет кірісін қалыптастыру мақсатында са-

лықтық міндеттемелерін орындауға тиісті заңды және жеке тұлғалардан жүйеленген әрі тұрақты түрде уәкілетті мемлекеттік органдар алатын баламасыз, қайтарымсыз, ақшалай (кейде заттай) міндетті төлем болып табылады.

Салық салу процесінде нақтылы салық төлеуші орындауға тиіс салықтық міндеттемелер салықтық заң актілерінде белгіленген әрбір салықтың құрамдас бөліктерінің жиынтығы – салық элементтері арқылы айқындалады.

Салық төлеушінің (оған қатысты заңи фактілерге сәйкес) салық төлеу жөніндегі мемлекет алдындағы міндетін оның салықтық міндеттемелерінде нақтыландыратын, республикалық немесе жергілікті бюджетке төленетін салықтық төлем сомасына байланысты салықтық міндеттемені және оның орындалуын айқындайтын, сондай-ақ мемлекеттің салық жүйесіндегі әрбір салықтың әлеуметтік-экономикалық және заңи мән-жайының тектік белгілерін, қолданылу тәртібін ашып көрсететін ҚР Салық кодексінде белгіленген әрбір салықтың құрамдас бөліктерінің кешені – салық элементтері болып есептеледі.

Салық элементтері салықтық міндеттемелердің элементтерінде толық әрі сапалы көрініс тапқан жағдайда салық жүйесінің фискальдық және реттеуші қабілеті күшейе түседі.

Салық элементтеріне:

- 1) салық субъектісі;
- 2) салық объектісі;
- 3) салық базасы;
- 4) салық базасын есепке алу тәртібі;
- 5) салық ставкасы;
- 6) салық салу бірлігі;
- 7) салық заты;
- 8) салықтық кезең;
- 9) салықты есептеу тәртібі;
- 10) салықты төлеу мерзімі;
- 11) салықтық төлеу тәсілі мен тәртібі;
- 12) есеп беру кезеңі;
- 13) салық жеңілдіктері мен преференциялары;
- 14) салықтық құқық бұзушылық үшін жауапкершілік жатады.

Салықтар – өте көп қырлы, мемлекеттің даму кезендері өзгерген сайын нақтыландырылатын, ұдайы жүзеге асырылатын міндетті ақшалай төлем болып табылады.

Салықтардың функциялары экономикалық табиғаты мен заны мән-жайына қарай мемлекет кірісін бөлу және қайта бөлу құралы сипатында мемлекеттің салықтық қызметінің негізгі бағыттарында пайдаланылатын салықтардың тек өзіне тән экономикалық-құқықтық қасиеттері ретінде көрініс табады.

Экономиканың қазіргі даму мүмкіндіктерін есепке ала отырып мемлекеттік қажеттіліктерге сай айқындалған салықтардың функциялары мемлекет белгілеген бағыт бойынша іске асырылады.

Экономикалық категория ретінде салықтың функцияларына:

- 1) фискальдық функцияны;
- 2) бөлуші функцияны;
- 3) реттеуші функцияны;
- 4) бақылаушы функцияны;
- 5) жеңілдік беруші функцияны жатқызуға болады.

Салықтарды топтастыру олардың айырмашылықтары мен ұқсастықтарын белгілеуге септігін тигізеді, саны жағынан шамалы топтарға бөлу арқылы олардың ғылыми зерделенілуін және практикада қолданылуын жеңілдетуді көздейді.

Салықтарды топтастырудың кейбір негіздеріне:

- 1) алыну тәсілдері бойынша;
- 2) салық салу субъектілері бойынша;
- 3) салық салу объектілері бойынша;
- 4) кірісіне салықтық түсімдер (төлемдер) есептелінетін бюджет деңгейі бойынша;
- 5) салықты енгізудің мақсат-бағдары бойынша;
- 6) салықтық түсімдерге деген салықтық құқықтарын пайдалану ауқымы бойынша;
- 7) салықтық төлемдерді төлеу көздері бойынша сияқты принциптер жатады.

Мәселен, салық салу субъектілері бойынша: заңды тұлғалардан алынатын салықтар; жеке тұлғалардан алынатын салықтар; салықтық түсімдерге деген салықтық құқықтарын пайдалану деңгейі бойынша: өздеріне тұрақты берілген (бекітілген) салықтар; бөліктерге (сомаларға, проценттерге) бөлу арқылы белгіленетін (берілетін) реттеуші салықтар болып бөлінеді.

Салықтардың мән-жайларына байланысты: тікелей және жанама салықтар; тұрақты бекітілген және реттеуші салықтар; мемлекеттік деңгейдегі және жергілікті аумақтардағы салық-

тар; жалпы және мақсатты салықтар; ұдайы алынатын және біржолғы салықтар сияқты түрлері болады.

Қазақстан аумағында алынатын салықтардың түрлеріне:

1) корпорациялық табыс салығы;

2) жекелей табыс салығы;

3) қосылған құн салығы;

4) акциздер;

4-1) экспортталатын шикі мұнайға, газ конденсатына рента салығы;

5) жер қойнауын пайдаланушылардың салықтары мен арнаулы төлемдері;

б) әлеуметтік салық;

7) жер салығы;

8) көлік құралдары салығы;

9) мүлік салығы жатады.

Алымдар. Алымдар дегеніміз мемлекеттік уәкілетті органдар тарапынан өтінуші-келуші белгілі бір тұлғаларға қатысты нақтылы көрсетілген тиісті қызметтер мен берілген құқықтар немесе арнайы рұқсаттар үшін сол заңды немесе жеке тұлғалардан алынатын мақсатты – бағдарлы, біршама – эквивалентті әрі міндетті ақшалай төлемдер.

Алым өзіне тән мынадай:

1) біржолғы төлем;

2) біршама-эквивалентті төлем;

3) міндетті төлем;

4) нақты тұлға үшін ерікті сипаттағы төлем;

5) ақшалай төлем;

6) өтемдік сипатта болатын төлем;

7) көрсетілген қызметтің құны есепке алына отырып жүзеге асырылатын төлем;

8) кейде мемлекеттің материалдық мүддесі басым болып кететін төлем сияқты белгілерімен ерекшеленеді.

Қазақстан Республикасында алымдардың мынадай түрлері:

1) заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркегені үшін;

2) жеке кәсіпкерлерді мемлекеттік тіркегені үшін;

3) жылжымайтын мүлікке және олармен жасалатын мәмілелерге құқықтарды мемлекеттік тіркегені үшін;

3-1) жылжымалы мүлік кепілін мемлекеттік тіркегені үшін;

4) радиоэлектрондық құралдарды және жиілігі жоғары құрылғыларды мемлекеттік тіркегені үшін;

5) механикалық көлік құралдары мен тіркемелерді мемлекеттік тіркегені үшін;

6) теңіз, өзен кемелері мен шағын көлемді кемелерді мемлекеттік тіркегені үшін;

6-1) Кеменің немесе жасалып жатқан кеменің ипотекасын мемлекеттік тіркеу үшін;

7) азаматтық әуе кемелерін мемлекеттік тіркегені үшін;

8) дәрі-дәрмек құралдарын мемлекеттік тіркегені үшін;

9) автокөлік құралдарының Қазақстан Республикасының аумағы арқылы жүріп өткені үшін;

10) аукциондардан алынатын алым;

11) жекелеген қызмет түрлерімен айналысу құқығы үшін лицензиялық алым;

12) телевизия және радиохабарларын тарату ұйымдарына радиожілік спектрін пайдалануға рұқсат бергені үшін алынады.

Баждар. Баж – арнайы мамандандырылған уәкілетті органдар тарапынан өздеріне өтінуші – келуші тұлғаларға қатысты жасалған заңи маңызы бар белгілі бір іс-қимылдар және берілген ресми құжаттар үшін сол заңды немесе жеке тұлғалардан алынатын біршама – эквивалентті, міндетті ақшалай төлем.

Мемлекеттегі баждар мемлекеттік және кедендік болып бөлінгенімен жалпы сипаттамасы көптеген белгілері бойынша сәйкес келетіндіктен бажға тән қасиеттер ретінде мына:

Баж: 1) міндетті төлем;

2) мәжбүрлі төлем;

3) арнаулы пайданы максаттайтын төлем;

4) ақшалай төлем;

5) заңи маңызы бар іс-әрекетті жасауға орай жүзеге асырылатын төлем;

6) белгілі бір құжаттарды беруге байланысты жүзеге асырылатын төлем;

7) мемлекеттік ішкі және сыртқы кедендік шекараны әрі-бері кесіп өтіп тауарлар мен өнімдерді әкетіп, әкелуші тұлғалар жүзеге асыратын төлем;

8) мемлекет кірісі болып табылатын төлем;

9) біршама-эквивалентті төлем;

10) көрсетілетін қызмет құнына карамастан (есепке алмай) жүзеге асырылатын төлем сияқты ерекшеліктері көрініс табады.

Қазақстан Республикасында мынадай кедендік баждар мен міндетті төлемдер:

- 1) кедендік баждар;
- 2) кедендік ресімдеу үшін кедендік алым;
- 3) тауарларды сақтағаны үшін кедендік алым;
- 4) кедендік ілесіп алып жүргені үшін кедендік алым;
- 5) ҚР кедендік органдарының лицензия бергені үшін алымы;
- 6) кедендік ресімдеу жөніндегі маманның біліктілік аттестатын бергені үшін алым;
- 7) алдын ала шешім үшін төлемақы алынады.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік баждар мынадай объектілерден:

1) сотқа берілетін талап арыздардан, ерекше жүргізілетін істер бойынша арыздардан, кассациялық шағымдардан, сондай-ақ соттың құжаттардың көшірмелерін (дубликаттарын) бергені үшін;

2) нотариаттық іс-қимылдар жасағаны үшін, сондай-ақ нотариат куәландырған құжаттар көшірмелерін бергені үшін;

3) тұрғылықты жерін тіркегені үшін;

4) аншылық құқығына рұқсат бергені үшін;

5) Қазақстан Республикасы азаматтарының паспорттары мен жеке куәліктерін бергені үшін;

6) азаматтық хал актілерін тіркегені үшін, сондай-ақ азаматтарға азаматтық хал актілерін тіркеу туралы куәліктерді және азаматтық хал актілері жазбаларын өзгертуге және қалпына келтіруге байланысты куәліктерді қайтадан бергені үшін;

7) шетелге баруға және Қазақстан Республикасына басқа мемлекеттерден адамдарды шақыруға құқық беретін құжаттарды ресімдегені үшін, сондай-ақ осы құжаттарға өзгерістер енгізгені үшін;

8) шетелдіктердің паспорттарына немесе оларды ауыстыратын құжаттарына Қазақстан Республикасынан кету және Қазақстан Республикасына келу құқығына виза бергені үшін;

9) Қазақстан Республикасының азаматтығын алу, Қазақстан Республикасының азаматтығын қалпына келтіру және Қазақстан Республикасының азаматтығын тоқтату туралы құжаттарды ресімдегені үшін;

10) қаруды және оның оқтарын сақтауға немесе сақтау мен алып жүруге, тасымалдауға, ҚР аумағына әкелуге және ҚР өкелуге рұқсат бергені үшін;